

Resum

Cal parlar d'un període d'irrupció del positivisme dins d'un continuu historiogràfic català en el qual l'historicisme romàntic ha deixat una empremta essencial. Cal parlar de positivisme historiogràfic per relació al que succeeix a Europa i en funció d'un espai culturalpolític concret com és el català (és el que determina les possibilitats i els límits de l'arrelament positivista a Catalunya). Cal parlar, finalment, del positivisme en funció d'un medi social i professional en canvi accelerat. En un altre pla, convé diferenciar l'empremta positivista (un positivisme pragmàtic de fons romàntic que perdurarà molt temps) d'un període positivista en el qual aquest empirisme i els condicionants que l'envolten són l'element central que defineix la professió i l'obra dels historiadors. Si podem parlar d'un període positivista a Catalunya és en funció d'aquest conjunt de condicionants i de la consciència que en tenen els protagonistes. A la comunicació s'analitzen els límits de la confrontació positivista amb el romànticisme. Sobre aquesta base s'estudia un dels elements que considerem bàsics, això és, la contribució d'aquests primers positivistes a la professionalització, academicisme i institucionalització de la tasca dels historiadors (inclosa la Universitat i amb les revistes històriques com a trets característics). Finalment, es fan alguns comentaris sobre les principals aportacions, amb una menció especial a la seva contribució a la construcció d'una història nacional més ben fonamentada i narrada amb major rigor que l'exposada un temps abans pels romàntics.

Abstract

One must speak of a period in which positivism broke into a Catalan historiographical continuum on which Romantic history-making had left a basic mark. One must speak of positivism in the study of History in relation to what was happening in the rest of Europe and as a function of a concrete political and cultural space such as Catalonia (it is this that determines the possibilities and the limits of positivism taking root here). Finally one must speak of positivism

in a professional and social context which was quickening. On another level, the mark of positivism (a pragmatic positivism with a Romantic background that lasted a long time) should be distinguished from a positivist period in which this empiricism and the conditioning factors surrounding it are the central element defining historians' profession and work. If we can talk at all of a positivist period in Catalonia, it is because of all these conditioning factors and of the main players' awareness of them. The limits of the positivist confrontation with Romanticism are examined in this paper. This leads to study of one of the elements we think basic, i.e. the contribution of these first positivists to making history more professional and an academic discipline taken seriously in institutions (including the University and with historical journals as its main feature). Finally, some comments are made on the main contributions, with special mention of their help in constructing a history of Catalonia as a nation that is more thoroughly based and is explained with greater rigour than it had been previously by the Romantics.

Hem de parlar d'una etapa positivista a l'espai català, però per relació a l'existència d'una escola historiogràfica catalana, amb personalitat pròpia i una evolució parella a la de les escoles circumdants.¹ Així doncs, no podrem perdre mai de vista que la pràctica i el consum històrics s'insereixen en un medi cultural determinat (per sota les tendències generals comunes, caldrà diferenciar bé els elements particulars que caracteritzen cada territori). En el cas de Catalunya Principat, aquest medi estava determinat en molt bona part per un nacionalisme reivindicatiu que des dels seus orígens provincialistes al segle XVIII buscava en la reivindicació històrica (i en la lingüística) el fonament justificatori de les seves estratègies.²

En relació amb el procés de fixació de l'estat nacional i del desenvolupament del nou món burgès industrial i urbà, a cap banda d'Europa el conreu històric no era neutre; però en els espais nacionals reivindicatius com el català, aquesta pràctica esdevenia, sovint i de manera creixent, fins i tot militant. Finalment, doncs, al·ludir directament al positivisme representa fer-ho a la forma de científicisme que sembla respondre de manera fidel a la confiança d'unes burgesies noves que veuen consolidar el seu poder hegemònic a l'Europa occidental des de la dècada dels quaranta del segle XIX: si més no en teoria, aquestes burgesies haurien de representar el públic impulsor i consumidor del treball dels historiadors (i, en principi, Catalunya representa l'espai més característicament burgès de l'Espanya del vuit-cents).

1. Així ho ha acabat de provar (ja els crítics intel·ligents de la Renaixença, com ara el krausopositivista Fco. TUBINO, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880-1, ja ho havien vist molt clar) el recent *Diccionari d'Historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

2. Vid. AA.DD., *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, desde su fundación en el siglo XVIII*, Barcelona, 1955. En la seva «Breve historia de la Real Academia», Martí de Riquer parla amb certa reticència de l'objectiu fundacional de fer una Història de Catalunya, projectat el 1729 en els prolegòmens institucionals, i reprès el 1836 i el 1854.

Així doncs, el positivisme historiogràfic l'haurem de considerar, fonamentalment, com una aportació metodològica que acabà per influir en la praxi de l'historiador, de manera directa i indirecta, atès que també volia influir en la mentalitat de la burgesia consumidora del seu treball professional. Ara bé, si volem identificar aquestes aportacions de mètode, les que influeixen en la tria dels temes, la manera d'investigar-los i la forma i el lloc on exposar-los amb un període històric d'exclusiu predomini positivista, les coses es compliquen molt. Com a moviment intel·lectual, el positivisme va dialogar amb el romanticisme amb progressiva violència, i no va ser fins al 1857, en morir Comte, que es revitalitzarà (Pierre Laffitte) a París la Société Positiviste fundada el 1848, quan ja es plantejava la seva filosofia i sociologia inicials com una veritable fe, com una creuada contra la pervivència romàntica lligada al plet polític sorgit de les revolucions de 1848.³

A pocs llocs, però, aquesta forma de racionalitat científicista va ni tan sols inquietar el fons historiogràfic aportat pel romanticisme, un complex cultural que és essencialment historicista. Parlar d'una etapa positivista vol dir parlar d'uns historiadors de fons romàntic i de mètode positiu, interessats pel científicisme positivista que sembla imposar-se en els centres culturals continentals fins al punt de rebutjar el no-científicisme, la precipitació exitosa i la no professionalitat dels anteriors historiadors romàntics.⁴

A Catalunya, com en altres indrets on existia una institucionalització cultural acadèmica relativament dèbil, el positivisme va coincidir amb l'actitud intel·lectual institucionalitzadora (part de la sensibilitat regeneracionista que es consolidava en el mateix darrer quart del segle XIX) i s'hi va identificar, i va repercutir en l'àmbit professional, molt més enllà del mètode, com l'impuls decisiu en favor de la professionalitat i la corporativització moderna de l'historiador i de la seva feina.

Així doncs, aquest plet té molt a veure amb la dinàmica culturalpolítica general: es confon amb la polèmica que va sotraguejar el món intel·lectual català el darrer quart del segle XIX, enfrontant els favorables als contradictors del procés de politització del catalanisme (alguns historiadors positivistes s'hi van enfrontar, precisament, en relació amb el rebuig d'una militància que els podia minvar la llibertat acadèmica que consideraven imprescindible). Si ens fixem en les Illes i el País Valencià, també trobem aquesta inicial expressió històrica positivista relacionada amb el renaixement regionalista, molt especialment en el cas valencià, on trobem molts historiadors relacionats amb Lo Rat Penat i amb Constantí Llombart; el que succeeix és que aquesta Renaixença encara no havia arribat a l'estadi de plantejar-se la seva politització.

El final d'aquest període positivista no l'hem de buscar, com a mínim a Catalunya, en el moment en què el mètode sigui substituït per un de nou, per una nova filosofia de la història o pel predomini d'una nova escola. Cal buscar-lo, millor, en el moment de síntesi en què un nou am-

3. Vid l'argument que inspira la veu "positivisme" de l'*Enciclopedia Espasa* (1922).

4. De fet, aquesta inquietud no es va fer evident fins que el positivisme no es va emparentar amb el naturalisme evolucionista de fons darwinianà, a l'inici dels anys setanta.

bient cultural es va assentar amb força (en coincidència del fons romàntic reivindicatiu propi amb l'evolució del neoromanticisme vitalista general de l'Europa finisecular) i va poder recollir els esforços institucionalitzadors en un nou estadi on tenien cabuda (i mercat) els intents historiogràfics nacionalitzadors i els acadèmics.

En definitiva, si hem de parlar d'un període positivista de la historiografia catalana penso que l'hauríem de situar entre el moment inicial en què es va reaccionar per primer cop i obertament contra l'hegemonia cultural i de mercat de la història romàntica i el moment final en el qual cultura i política ja havien consolidat una situació de normalitat en la praxi de l'historiador professional al costat del militant reivindicatiu. En concret, hauríem de parlar d'un «temps historiogràfic», del període que va del 1876-1877 al 1903: de l'aparició de la història general d'Antoni de Bofarull, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* (1876), feta d'una manera explícita com a rectificació del romanticisme de Víctor Balaguer (1860), i del plantejament de l'accidentat i inconclús curs de Pere Estasén i Cortada a l'Ateneu Barcelonès per explicar-hi la teoria del positivisme (1877),⁵ fins a la convocatòria del Primer Congrés Universitari Català (1903) i la subsegüent posta en marxa dels Estudis Universitaris Catalans, ja en plena fase de «derumbamiento del ideal romántico» de què va parlar Joan Maragall:⁶ tot plegat, una trentena curta d'anys que coincideixen, essencialment i cronològica, amb els del projecte canovista de la Restauració.

A les Illes i al País Valencià, l'impacte romàntic estarà determinat essencialment per l'actuació i màxima influència, respectivament, del menorquí J. M. Quadrado i Nieto (1819-1896) i de Roc Chabàs i Llorens (1844-1912).

Sobre les dificultats d'implantació d'una historiografia positivista a Catalunya

S'han volgut trobar «rastres positivistes» els anys cinquanta del XIX, en declaracions filosòfiques d'un Pi i Margall o en la sociologia estadística de l'urbanista Ildefons Cerdà. Potser caldria parlar de materialisme filosòfic, del reflex progressista de l'ambient científicista ja plenament

5. Vid. Pere ESTASÉN, *El positivismo o sistema de las ciencias experimentales*, Barcelona, s/d. Les conferències o lliçons («Lecturas sobre el positivismo»), quaranta en la planificació inicial, s'havien de fer entre gener i abril de 1877 però van ser suspeses per la Junta Directiva després de la cinquena; Estasén en va fer dues més a l'Acadèmia de Dret i ho va deixar córrer. Pitjor sort va tenir Joaquim M. Bartrina, que no va passar de la primera conferència del cicle «L'Amèrica Precolombina» (22 abril 1877), prohibit per contradir els textos bíblics. Vid. l'excel·lent estudi de S. RIERA TUÈBOLS, «El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la Renaixença», dins AA.DD., *Història de la cultura catalana*, Vol. 5 *Naturalisme. Positivisme i catalanisme (1860-1890)*, Barcelona, 1994 p. 115-138. S'hi matissen algunes generalitzacions i imprecisions del ja clàssic Thomas F. GLICK, *Darwin en España*, Barcelona, 1982.

6. Vid. José-Carlos MAINER, «Del corazón a la cabeza: sobre la poesía de Joaquín M. Bartrina», dins Y. LISSORGUES/G. SOBEJANO (coord.), *Pensamiento y literatura en la España del s. XIX. Idealismo, positivismo, espiritualismo*, P. U. Toulouse-Le Mirail, 1998

consolidat a l'Europa del vuit-cents i que tradueix molt bé la moderna sensibilitat naturalista. O potser s'hauria de parlar —per la via de la tentacular influència kantiana— d'una certa voluntat de retrobar la sensibilitat il·lustrada com a model d'enfrontament amb l'ultracatolicisme i el conservadorisme imperants en la cultura oficial⁷ (als cercles crítics i «regeneracionistes» que configurarien la Institución Libre de Enseñanza s'arribaria a parlar de krausopositivisme).⁸

El crític literari Joan Sardà parlava, amb una angoixa vital creixent (molt pròpia del posicionament intel·lectual finisecular), de la persistent «intolerància anticientífica» que s'acostumava a respirar en els medis culturals barcelonins.⁹ Es refereix a una situació persistent, que descriu com a general, i que contribueix a perpetuar la idea d'un món cultural barceloní majoritàriament conservador i catòlic, intransigent davant les innovacions científiques, els canvis radicals, especialment amb el representat pel positivisme, el naturalisme i l'evolucionisme.¹⁰ Des del Sexenni, aquesta crítica havia pres una clara dimensió política, que després de la derrota de la Primera República s'havia desplaçat cap al camp institucional i cultural.

Aquest tarannà ultraconservador i neocatòlic de la cultura oficial catalana es posava com la causa essencial de les dificultats que havien trobat el positivisme i l'evolucionisme per arrelar-se a Catalunya; allora es començaven a banalitzar les dicotomies radicals, amb connotacions polítiques com a rerefons del debat cultural: entre romanticisme i positivisme, entre modernisme i noucentisme; més tard entre marxisme i positivisme «événementiel», etc.¹¹ Finalment, es donava per sobreentès que el grup dels innovadors era una minoria esforçada i sempre arraconada i a la contra, en lluita contra l'abassegador predomini conservador.

No obstant això, des d'abans de l'esclat de la Revolució de Setembre, a Barcelona hi havia un ambient cultural i científic on el coetani impacte europeu del materialisme, de l'evolucionisme i del positivisme despertaven un interès real. Com tots els debats teòrics o filosòfics, amb clares implicacions doctrinals-polítiques, l'incitació pel positivisme de seguida va prendre una forma de polèmica: l'inquiet J. de Letamendi n'és un exemple quan a l'Ateneo Catalán l'abril de 1867 pronuncia la conferència «¿El actual movimiento de las ciencias naturales y filosóficas en sentido positivista, constituye un grave peligro para los principios morales, sociales y religiosos

7. No oblidem que a la seva obra (1834) Larra parlava de positiu al·ludint al segle XIX de la ciència, del racionalisme i d'allò pràctic.

8. Aquest corrent va ser present a Barcelona a través del mestratge d'Eduardo de Hinojosa (1852-1919)

9. Tot i el seu posicionament naturalista (acompanyant J. Yxart), el fons cultural de Sardà (1851-1898) és indiscutiblement romàntic, idealista i contrari al científicisme i al positivisme.

10. A Mallorca, l'aparició de l'obra del per altra banda conservador i catòlic J. M. Quadrado, *Forenses y ciudadanos* (1847) havia comportat la protesta àirada de l'aristocràcia local, que arribà a provocar el momentani apartament de l'autor del seu càrrec d'arxiver de la Diputació.

11. Centrada en la confrontació de 1935 entre Rovira i Virgili i Vicens Vives, però amb referències fins a les darreries del XIX, vid. Jaume AURELL, «Historiadores "románticos" e historiadores "científicos" en la historiografía catalana contemporánea: nacionalismo historiográfico y revisionismo generacional», *Memoria y Civilización*, 3, 2000, p. 237-273.

en que descansa la civilización?»;¹² Letamendi hi considerava el positivisme com una cosa estranya i nociva i el combatia tot i reconèixer, però, la seva importància.¹³

La sensació de crisi general era molt sentida i es va agreujar a partir de 1868. Potser aquest ambient és el que explica que es pogués donar el discurs inaugural de curs a la Universitat de Barcelona, l'any 1870, dictat pel catedràtic de Farmàcia, Frederic Trèmols («Sobre l'harmonia prodigiosa de l'obra de la creació»), on s'analitzava la teoria de l'evolució des de l'origen de la Terra fins a l'aparició de l'home. Però la cosa no va anar més enllà en la Universitat; tot el contrari.¹⁴ Com en tants altres aspectes, el Sexenni havia creat unes condicions favorables per a la difusió de les innovacions científiques. El 1868 apareixerà la primera traducció al castellà del positivista i propagador de l'obra de Darwin, Ludwig Büchner, *Fuerza y materia. Estudios populares de historia y filosofía naturales*.¹⁵ El 1871 Pompeu Gener li tradueix l'obra *La teoría darwiniana*, dins la tribuna dels lliurepensadors catalans *La Humanidad*.¹⁶ Per la seva banda, S. Sanpere i Miquel, un dels destacats introductors del positivisme a l'estat espanyol, traduirà l'obra de Haeckel i d'H. Spencer, el principal creador de la teoria evolucionista positivista (i un dels autors que més influeixen a Catalunya i al conjunt del sud d'Europa en aquests anys).¹⁷ Més tard, Leandre Pons traduirà a les planes del *Diari Català* disset dels vint-i-un capítols del *Journal de Darwin*, sota el títol de «Viatge d'un naturalista al rededor del món, fet a bordo del barco Lo Llebrer des del 1831 al 1836».¹⁸

12. P. Estasén recull amb sarcasme les acusacions al positivisme d'estar en l'arrel de la «desazón, de los contratiempos y el malestar consiguiente a la época moderna que, según se dice, es época de transición», a *El positivismo o sistema de las ciencias experimentales*, ob. cit. p. IX i afegeix que els sacerdots des de les troncs, els savis des de les Acadèmies o els professors des de les càtedres, tots profereixen «apocalípticas maldiciones contra el positivismo moderno», *ibid.*, p. VIII.

13. J. de Letamendi tornaria sobre el tema, amb desqualificacions tan intel·ligents com sovint premonitòries del pensament actual, al discurs inaugural de la Universitat de Barcelona (1878-9). A l'Ateneo Catalán formava part de la Secció de Ciències Exactes, Físiques i Naturals de l'entitat i sobresortia entre el grup dels més oberts, entre un grup on hi havia gent com Illas i Vidal, J. L. Feu, Duran i Bas, Reynals i Rabassa, Girona, Muns, Ferrer i Vidal, Rubió, Permanyer, Lorenzale, Rogent o Milà i Fontanals. Les pugnes doctrinàries es van plasmar en la confrontació entre el conservador *Almanaque Literario del Ateneo Catalán* i, a partir del 1864, l'*Almanaque Democrático* dels Monturiol, Tutau, Suñer i Capdevila, Clavé, etc. Vid. J. CASASSAS, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, Barcelona, 1986, p. 29 i ss.

14. Des del camp de la història, les posicions antievolucionistes ferotges les representava Joaquim RUBIÓ i ORS, *El hombre, origen, antigüedad y unidad de la especie humana según la revelación, la ciencia y la historia*, Barcelona, 1883.

15. S'hi afirma, entre altres coses, que «El fundamento real de la democratización de los pueblos es la democratización de la ciencia».

16. Darwin és traduït el 1876, cinc anys després d'aparèixer la seva obra i, segurament, per obra de Joaquim M. Bartrina.

17. Del biòleg darwinista alemany traduirà *Morfología general de los organismos* (1887) i de Spencer, *El universo social* (1883-4).

18. Per a l'origen del positivisme a Espanya, vid. Juan OLABARRIA AGRA, «Positivism», a Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN/Juan F. FUENTES (dirs.), *Diccionario político y social del siglo XIX español*, Madrid, 2002, p. 552-555

La crisi del Sexenni desfermarà les crítiques envers l'ambient antipositivista general a Espanya, que no permet que el país s'arregleri amb l'Occident desenvolupat. En la creuada en pro del positivisme hi sobresurten joves intel·lectuals, sovint lligats als sectors republicans més moderats, tot i que sigui Valentí Almirall el qui els apadrini des de centres, periòdics i altres iniciatives.¹⁹ El més curiós és que aquestes crítiques coincidiran amb el moment de màxima floridat positivista a tot l'estat i, a Barcelona, amb el moment d'inflexió en el qual la intel·lectualitat positivista republicana moderada, allunyada de la política activa en la majoria dels casos, comença a ser integrada en les corporacions que, com l'Ateneu Barcelonès, havien tingut un predomini conservador exclusiu i sense concessions fins al 1875. La progressiva presència de positivistes a la Junta de l'Ateneu, a partir del 1878, culminarà amb les presidències de destacats companys de corrent, com Juan Tutau, J. Coroleu, J. Ramon Luanco, J. Yxart o J. Pella i Forgas.

Entre els crítics, defensors del positivisme, sobresurt Pere Estasén i Cortada (1855-1913), que va assolir la primera notorietat arran de la polèmica prohibició del seu cicle de conferències sobre el positivisme a l'Ateneu Barcelonès.²⁰ La idea d'Estasén, potser el sociòleg més important de l'Espanya de l'època, era que el positivisme representava la filosofia moderna per excel·lència, sorgida de les matemàtiques, inexorable en les seves deduccions, un sistema que ordena, relaciona, classifica, forma sèries, estableix connexions, que proposa «la universalidad en el campo sociológico», que és filla de l'observació, l'experimentació i l'anàlisi. En conseqüència, pensava Estasén, atacar el positivisme només consistia a fer-lo més poderós. La por conservadora era una postura prèvia i persistent, que veia justificada pel temor a perdre terreny davant la professionalitat amb la qual es presentaven els positivistes.

Al costat d'Estasén, i com ell company de trifulques positivistes a l'Ateneu Barcelonès, el maximalisme d'un positivisme filosòfic el va voler fixar i portar a la pràctica el reusenc Joaquim M. Bartrina (1850-1880). En el seus textos trobem afirmacions: «Com tot, ha anat variant amb el temps el concepte de la història. Fins fa poc s'omplien volums i més volums amb el pretenciosíssim títol de Història Universal, en els que del Univers sols s'ocupaven d'un Planeta —la Terra—, de les espècies zoològiques que sobre d'ella viuen, en descrivien una sola —la humana—, en una sola de ses varietats —la rassa blanca— i encara d'aquesta varietat n'escullien alguns individus extraordinaris —Alexandre, Lleó X, etc— i, per últim, d'aquests individus extraordinaris n'explicaven tans sols alguns fets extraordinaris que realisaren o en que intervingueren».²¹

19. V. Almirall, el 20 de març de 1878 inaugura l'Ateneu Lliure de Barcelona per acollir, sobretot, els positivistes «foragitats» de l'Ateneu Barcelonès. En el discurs inaugural especificarà, molt en l'òrbita de L. Büchner, que «la ciència sense llibertat no serà mai la veritable ciència».

20. La publicació en forma de llibre del cicle de conferències (el ja citat *El positivismo o sistema de las ciencias experimentales*) va acabar de consolidar la fama d'Estasén, que fins i tot arriba a França, en forma de recolzament per part del grup positivista de la revista *La Philosophie Positive*.

21. J. M. BARTRINA, *Obras en prosa y verso*, Barcelona, 1881, p. 55 (edició pòstuma obra de Joan Sardà).

En la seva posterior «Memoria» sobre la Sociedad Cooperativa Mataronense (1878), enuncïava la seva concepció sociohistòrica positivista al·ludint a com les lluites socials eren iguals a les que es produeixen en la naturalesa, amb el resultat de l'aparició d'una classe dominant i d'una classe de «parias dominados», als quals la llei del progrés fa que se'ls hagi de millorar necessàriament la condició, i que es generi d'aquesta manera «un estado social más perfecto, una síntesis superior».²²

Ningú, però, no va ser positivista en el camp de les ciències socials amb aquesta conseqüència doctrinal; i qui ho va voler ser, des del plantejament mateix dels seus treballs (com el cas de J. Balari i Jovany amb la seva teoria de l'etimologia o el de Sanpere i Miquel amb el seu intent d'aplicar a Catalunya la seva concepció de la història universal com la història del progrés), va acabar abandonant l'intent. El positivisme es va consolidar, a la Barcelona dels anys setanta del vuit-cents, en diàleg tens amb el romanticisme predominant i com a resposta a la voluntat de professionalització que s'anava manifestant des de feia temps. El conservador J. Coll i Vehí, a la seva obra *Elementos de literatura* (1857), ja havia parlat de la necessitat d'incrementar la professionalització per la via de sublimar el respecte a «los fueros de la verdad», en la línia de la definitiva separació entre la filosofia, la història i la literatura.

El fons dels plantejaments va continuar essent romàntic sense que ningú oblidés, però, el punt d'arrencada en el set-cents il·lustrat (especialment en Caresmar i en Capmany):²³ Antoni Elias de Molins reivindicava el febrer de 1903 els precedents il·lustrats de la historiografia catalana, en el moment en què havia començat «la verdadera erudición histórica en Cataluña».²⁴ En qualsevol cas, l'esclat romàntic havia aportat la força ideal, voluntarista i heroica en la intenció nacional dels estudis històrics a Catalunya. Però va tenir poc temps cultural, massa intransigent política i un excés de canvis estructurals per a assimilar, per a poder investigar i aportar coneixements nous; va viure de la recerca dels il·lustrats (dels quals extreu la informació bàsica), però va contribuir centralment a fixar una cultura nacional diferenciada.

A les Illes, el sincretisme encara va ser més acusat. Si ens fixem en el cas de J. M. Quadrado, el fet és evident: nascut el 1819 i format en plena vigència romàntica (en relació amb gent com M. Milà i Fontanals o P. Piferrer), fins i tot la seva significació catòlica (en intensa relació amb gent com Balmes, Roca i Cornet o el mateix Joaquim Rubió i Ors) li feia accentuar l'an-

22. *Ibid.*, p. 222-223.

23. La contraposició entre romanticisme i positivisme ja sabem que funciona ben poc. Ho van explicar dient que: «En la seqüència històrica del pensament científico-social europeu, el positivisme adquireix personalitat en allunyar-se del romanticisme i triomfa plenament en retrobar el naturalisme metodològic de la cultura de la il·lustració contra el qual s'havien aixecat els romàntics; però es produeix, d'antuvi, com un desenvolupament sistemàtic de determinades aportacions del romanticisme i, a nivell de la pràctica, resta sempre obert a combinacions amb elements d'aquest darrer moviment». Vid. R. GRAU/M. LÓPEZ, «La gènesi del positivisme historiogràfic: Barcelona revisada (1844-8)», *L'Avenç*, 96, setembre 1986, p. 71.

24. *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras en la recepción pública de Antonio Elias de Molins el 8 de febrero de 1903*, Barcelona, 1903 (la resposta la farà F. Carreras Candi).

tipositivisme doctrinal. De fet, la seva contribució a la història de Mallorca podríem assimilar-la a la que al Principat realitza V. Balaguer. En el cas de València, tot i que Roc Chabàs nasqués força després (1844), el fons romàntic dels seus plantejaments i temes resulta igualment indiscutible. Les dues personalitats van assumir el positivisme com una forma de treball que s'adequava a la seva dedicació arxivística i a la importància que donaven a les fonts en la seva obra.

Per la seva banda, al pròleg de la seva *Història de Catalunya*, Aulèstia i Pijoan (que podríem posar en la línia del positivisme almirallà) assegura que en els diversos plans que configuren la historiografia catalana del seu moment en sobresurten dos: el romanticisme, l'estímul vital i la literatura històrica com a factor activador de la vida col·lectiva; i el positivisme, en contacte amb els progressos científics del vuit-cents europeu, però que connecta molt bé amb el tradicional pragmatisme català i que permetrà donar coherència al gran impuls historiogràfic romàntic.²⁵

Aquesta funcionalitat romàntica tan gran (la força d'una història-combat abocada plenament al «nou» poble nacional consumidor) va marcar els historiadors, sobretot en aquella part que tenien d'intel·lectuals moderns adscrits al món culturalpolític català de mitjan segle XIX. La «Lección Inaugural» de X. Llorens i Barba en la inauguració del curs universitari de 1854-5 va connectar per primer cop i amb força la institució universitària barcelonina amb les formulacions filosòfiques que Ramon Martí d'Eixalà estava portant al camp de la política nova del conservadorisme barceloní, en un bloc funcional i potent que per primer cop en el segle va donar la sensació de poder neutralitzar les pors i intranquil·litats de la inestabilitat, del desordre, de l'«incendiarisme» i la revolució que tant els interferia com a professionals, com a classe i com a ciutadans: Manuel Milà i Fontanals va ser el responsable de la primera consolidació d'això en el marc de la Universitat Literària de Barcelona. Amb un fons romàntic i un record fonamental pel mestratge liminar d'A. Capmany,²⁶ aquest món cultural conservador es va adaptar de ple al segle del progrés (amb l'ajuda dels pensadors de l'escola escocesa del sentit comú) i posà en marxa una justificació cultural que perviuria fins a les portes de la Guerra Civil i que podríem identificar com el «tradicionalisme evolutiu».²⁷

El primer pas significatiu en la direcció «positivista» que poc després s'acabaria imposant el va fer el reusenc Antoni de Bofarull i de Brocà (1821-1892), intel·lectual d'arrel romàntica (els seus primers treballs són reculls de «proeses i llegendes» relacionades amb els grans reis medievals) i exemple típic dels professionals lligats al desvetllament o Renaixença catalana del vuit-cents: pertanyia a una destacada família d'arxivers lligats a la rica vida de l'Arxiu de la Co-

25. Vid. R. GRAU/M. LÓPEZ, «Lectures d'historiografia catalana», *L'Avenç*, 145, febrer 1991.

26. Vid. G. VIDAL I DE VALENCIANO, *Capmany: apuntes crítico-biográficos*, Barcelona, 1873.

27. He explicat aquesta dinàmica a J. CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, 1991.

rona d'Aragó (s'hi incorporà el 1846) i al grup hegemònic dels membres de l'Acadèmia de Bones Lletres (n'era membre des del 1852), sempre preocupat per la recuperació de la llengua i del passat de Catalunya.²⁸

El seu treball d'història més rellevant, els nou volums de la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* (1876-8), el va presentar en diverses sessions de l'Acadèmia de Bones Lletres i en la introducció el va situar en contraposició a i com la superació «positiva» de la història de Catalunya de Víctor Balaguer (1860), que catalogava d'errònia, excessivament narrativa, mancada de rigor, basada en mites i llegendes i no en fets reals, això és, els provats documentalment (de Balaguer diu que dubta que hagi ni tan sols visitat l'Arxiu de la Corona d'Aragó). Al llarg pròleg, Bofarull repeteix sovint la necessitat que «la historia sea una verdad» i, sense abandonar la voluntat interpretativa i valorativa, que s'adscriuï a un mètode: assolir «además de la exposición de los sucesos, la consideración filosófica, la crítica razonada, la emisión de parecer en puntos dudosos, la corrección y enmienda de errores atribuidos a diversos autores y la ilustración del mismo texto por medio de notas y apéndices».²⁹

Amb aquesta voluntat documentalista, que identificava com de servei a la veritat, Antoni de Bofarull es llançà a la tasca ingent d'escriure la «nova» història de Catalunya, de l'època romana a la Guerra del Francès.³⁰ Però el cert és que el resultat serà un conjunt força informe de documents, de lectura pesada i difícil, amb una manca d'estructura interna i deslligada de les aportacions anteriors.³¹ Fins i tot S. Sanpere i Miquel li retraurà que, si volia ser crític conseqüent (es refereix al seu posicionament confrontat amb Balaguer), estava obligat a aportar proves documentals originals sempre, però, que les valorés per relació amb el conjunt del material disponible i les presentés convenientment jerarquitzades. Sanpere pensava que el coneixement jerarquitzat és, precisament, el que caracteritza una historiografia i el que assenyala el camí cap a la moderna professionalització de la tasca de l'historiador.³²

28. En el seu vessant en què la tasca intel·lectual i de professional arxiver-historiador lligava amb el món cultural-polític podem destacar la seva col·laboració de 1854 al *Diario de Barcelona* (entre ells el conegut «Catalanismo no es provincialismo»), que va acabar publicant amb el títol *Estudios históricos* (1855); també la seva col·laboració en la inauguració (amb sessió dedicada a A. de Capmany, del 30/9/1871) de la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona; finalment, el primer premi en el certamen municipal de 1877, que publicarà amb el títol *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*, Barcelona, 1881.

29. Citat per Jaume SOBREQÜÉS, «Les històries generals de Catalunya en el període històric de la Renaixença i el romanticisme (segle XIX)», a AA.DD., *La historiografia catalana*, «Quaderns del Cercle», 6, Girona, 1990.

30. També publicarà *Historia crítica de la Guerra de la Independencia en Cataluña* (1886-7) i deixarà inacabada en morir *Historia de la Guerra Civil de los Siete Años en Cataluña* (1833-40), ambdues més acurades des del punt de vista metodològic.

31. És el que li recordarà A. ROVIRA i VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, Barcelona, 1922; vol. 1 Introducció, destacant que, tot i ser valorable la intencionalitat «nacional» i professional de l'autor, aquest demostra ser un mal narrador, sense capacitat per a jerarquitzar la massa de documents que utilitza, i converteix la seva obra en quelcom d'inaprofitable per al públic.

32. Vid. els comentaris fets per R. GRAU/M. LÓPEZ, «Lectures d'historiografia catalana», *L'Avenç*, 147, abril 1991.

El cert era que, com va reconèixer Rovira i Virgili l'any 1922, la voluntat de professionalització era una de les preocupacions fonamentals d'A. de Bofarull (preocupar-se pels que utilitzaran la seva obra, fins i tot amb finalitats polítiques) i, al capdavant, serà una de les característiques de l'aportació de l'incipient i instrumental empirisme positivista català.

La professionalització de la tasca de l'historiador

En el text ja citat de 1922, Rovira i Virgili destacava l'existència dels «monografistes, els investigadors d'arxius i els arqueòlegs» que a les darreres dècades del segle XIX havien estat els veritables consolidadors de la moderna historiografia catalana. Aquesta consolidació havia estat possible perquè els positivistes de les darreries del vuit-cents varen treballar, malgrat algunes dissensions més aparents que reals, sense trencar amb el corrent d'història nacional endegat per la Renaixença;³³ varen encetar la professionalització moderna de la tasca de l'historiador, i varen fer un esforç molt important en la línia de la institucionalització de l'ensenyança, recerca i difusió de la història catalana, inclosa la Universitat Literària de Barcelona i el contacte assidu dels historiadors d'aquí amb el panorama internacional del moment.

Aquesta professionalització, comuna per altra banda a la que es consolida per quasi tot l'Occident europeu, s'havia de concretar en un predomini generacional, en la quasi imposició d'unes maneres de fer (d'un mètode), en la comuna orientació dels principals portaveus, en la pluralitat i el desenvolupament institucional i, en la cúspide, en l'ordenació de la institució universitària, fixant les piràmides de prioritats i excel·lències dels historiadors més significatius així com el conjunt de coneixements que permetia l'accés a la professió d'historiador.

La persona que acabarà encarnant la direcció d'aquest món professional més ordenat, en el pas del XIX al XX, serà el cap de la moderna escola medievalista barcelonina (de fet, de la primera escola històrica acadèmica a casa nostra), Antoni Rubió i Lluch (1856-1937),³⁴ fill de Joaquim Rubió i Ors i principal deixeble historiador de Manuel Milà i Fontanals.³⁵ És significatiu

33. A. Rubió, el 1913 destaca com l'obra de Pròsper de Bofarull, *Los condes de Barcelona, vindicados* (1836), continua essent una guia segura per als investigadors catalans moderns, atès que les llacunes d'aquella obra les havia omplert la recerca posterior. Vid Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «200 años de Historia de Cataluña en la Real Academia de Buenas Letras», dins AA.DD., *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, desde su fundación en el siglo XVIII*, Barcelona, 1955.

34. El seu mètode de treball, adscrit al positivisme empíric heretat dels seus mestres, el portava a situar cada fet, persona o obra a estudi en relació amb el context de la societat catalana del seu moment i en relació amb la dinàmica de les orientacions historiogràfiques europees. És per això que va destacar sovint l'element de continuïtat historiogràfica a Catalunya, en estreta relació i reflex de la continuïtat del mateix esperit nacional català.

35. De Milà en destaca que, com X. Llorens i Barba, «no es va deixar arrossegar mai pels colossals sistemes que han omplert de passatgera admiració el món científic», a A. RUBIÓ I LLUCH, *Manuel Milà i Fontanals. Notes biogràfiques i crítiques*, Barcelona, 1918, p. 50. Altres apreciacions sobre la cultura universitària de la qual es responsabilitza Milà i Fontanals i que l'influeix poderosament, a A. RUBIÓ, *Discurso en elogio del doctor D. Marcelino Menéndez y Pelayo*, Barcelona, 1913.

que fos Rubió i Lluç el primer a destacar com «Por otra parte, la cultura universitaria, divorciada por lo común en nuestra patria de la realidad, no ha tenido tampoco mayor eficacia que el ilustre senado de la historia nacional en el movimiento general histórico de la península».³⁶

La manca del factor ordenador universitari va donar una importància inicial molt gran a altres corporacions, que varen fer una tasca substitutòria fins, inusualment, molt endavant: a Barcelona, les principals varen ser l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i el continu Ateneo Catalán-Ateneu Barcelonès.³⁷

L'Acadèmia de Bones Lletres va acollir el 1835 les primeres classes en anunciar-se la restauració liberal de la Universitat a Barcelona, fidel al seu compromís fundacional de contribuir al desenvolupament de la cultura catalana, especialment en el camp de la història i de la llengua nacionals: es van posar en funcionament una càtedra d'història d'Espanya «con aplicación particular a Cataluña» a càrrec de J. Martí; una de llengua castellana, que impartia Mariano González; i una de literatura castellana, encarregada a Albert Pujol.³⁸ El remarcable és que, quaranta anys més tard, la institució seguia despertant l'interès dels historiadors, incloent els més joves i moderns, identificats amb la irrupció si més no instrumental del positivisme. El paper substitutori secular que l'Acadèmia havia tingut, especialment en moments ben difícils, el seu lligam amb la Renaixença i la presència entre els seus membres del bo i millor de la intel·lectualitat catalana conservadora feien atractiva la institució com a plataforma des d'on imposar unes maneres de fer noves.³⁹

Que l'Acadèmia volia intervenir de manera activa en l'impuls de la professionalització de la recerca històrica ho il·lustra la decisió de 30 de desembre de 1876, que oficialitza el secretari de la corporació Gaietà Vidal i Valenciano partint de la constatació que «El fomento y protección de los estudios históricos y literarios constituye uno de los fines más importantes de esta corporación»; en conseqüència acorden que: «La Academia protegerá con auxilios pecuniarios a las personas que pu-

36. A. RUBIÓ I LLUÇ, *La escuela histórica catalana*, Barcelona, 1913, p. 128. Es tracta del discurs de resposta al d'inigrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Cosme Parpal, celebrat el 13 d'abril de 1913.

37. A Barcelona va mancar la institucionalització que Madrid tenia a causa de la proximitat del poder: la Real Academia de la Historia (reorganitzada el 1841) i la seva filla, segons el model francès, l'Escuela Superior Diplomática (1856), que al seu torn creà el Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios (1858). Cal no oblidar que el decret de reordenació parcial universitària d'Antonio Garcia Alix (1900) introduirà les activitats de l'Escuela Superior Diplomática com assignatures d'història en les facultats de Filosofia i Lletres.

38. Més endavant se n'hi van afegir una d'oratória i una altra de llengua grega; les inicials van funcionar entre el 7/12/1835 i finals de 1837, que van començar les primeres classes pròpiament universitàries. Vid. Martí de RIQUER, «Breve historia de la Real Academia. La Academia de la «Renaixença» (1833-1900)», a AA.DD., *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona desde su fundación en el siglo XVIII*, Barcelona, 1955.

39. Entre 1876 i 1879 hi ingressaran: Andreu Balaguer i Merino, J. Pella i Forgas, Ant. Aulèstia i Pijoan, J. Balari i Jovany i J. Coroleu i Inglada; el 1889 ho farà Antoni Rubió i Lluç i el 1890 Guillem M. de Brocà i, pels volts de 1900, ingressaran els que Ramon d'Abadal denomina els membres de la importantíssima «generació del 1900»: Joaquim Mirret i Sans, Fc. Carreras Candi, Andrés Giménez Soler, Ferran de Sagarra i de Siscar, Eduardo de Hinojosa, Antoni Elias de Molins, Salvador Sanpere i Miquel i Joaquim Botet i Sisó. També n'eren membres J. M. Quadrado, Roc Chabàs i alguns deixebles seus, com J. Rodrigo i Pertegàs.

bliquen, o tenguin dispuestas para su publicación, obras originales, inéditas, reproducciones o colecciones de documentos de reconocida utilidad, relativos a la historia o a la literatura de Cataluña».⁴⁰

A través de les sessions acadèmiques, de les significatives sessions necrològiques, aprofitant les possibilitats de les *Memorias* de l'Acadèmia i, a partir del 1898, del seu *Boletín*, la professió va trobar l'ambient favorable a la modernització dels estudis històrics, al contacte internacional sistemàtic, al desenvolupament de les especialitats i subespecialitzacions (prehistòria, arqueologia, numismàtica, història cultural, institucional, jurídica, religiosa-eclesiàstica, sigil·lografia, etimologia, etc.)⁴¹ i a la consolidació d'uns treballs que desterren la generalització i adquireixen la dimensió de la monografia.

A l'Ateneu Barcelonès, els nous professionals de la història van trobar-hi una Biblioteca i Hemeroteca molt al dia i construïda segons els interessos del propi grup. Destaquem la rapidesa amb la qual hi arribà l'obra del ja citat Spencer, l'autor anglosaxó més traduït a Espanya durant les darreres dècades del XIX, en l'edició anglesa del seu *Tractat de Sociologia* (1873-1881), o la traducció de 1905 de *L'home contra l'estat* (Editorial Joventut). No es pot oblidar l'adquisició simultània a l'aparició de l'obra d'H. Taine, *Els orígens de la França contemporània* (1875), considerada la Bíblia dels estudis positivistes d'història institucional i d'inspiració liberal-conservadora. També disposaven dels 19 volums de les *Obres Completes* d'E. Renan, de l'obra de Cesar Cantú o de la dels grans mestres positivistes italians, Cesare Lombroso o Pasquale Villari, entre molts altres.

Al costat d'aquestes institucions, no podem oblidar-ne d'altres que també contribuïren, encara que en menor grau, a desenvolupar una tasca historiogràfica positivista empírica, jerarquitzada professionalment i lligada a les tendències de fons de l'espai cultural català.⁴² Un dels sectors més significatius va ser el món institucionalitzat de l'excursionisme, on confluïren l'empena romàntica amb la voluntat científicista positivista i on amb les seves sortides, sessions d'estudi, biblioteques, col·leccions i publicacions es va acabar de consolidar la història local, que també arrenca amb força a redós de la florida inicial del positivisme.⁴³ Primer va arrelar entre gent jove, lligada al moviment catalanista, però de seguida es va estendre cap a les capes mitjanes barcelonines i va interessar activament la intel·lectualitat local.⁴⁴

40. Notícia apareguda a la secció «Revista de Academias y Sociedades Literarias» de la *Revista Histórica*, IV, núm. 35, març 1877.

41. Vid. REIAL ACADEMIA DE BONES LLETRES, *Taules de les publicacions de l'Acadèmia (1756-1930)*, Barcelona, 1933.

42. Que la perspectiva i la voluntat institucionalitzadora havien canviat ho demostra el projecte no reeixit d'endegar una Asociación Histórico Catalana (1876), una mena d'acadèmia de la història amb la missió de dinamitzar l'estudi i la difusió de la història de Catalunya i contribuir a superar la pràctica aïllada de l'historiador romàntic. Va néixer com una de les primeres iniciatives de la plataforma Unión de Corporaciones Científicas, Literarias, Artísticas y Económicas de Barcelona (1876-1886).

43. Vid. S. SANPERE I MIQUEL, «Cooperació de les associacions d'excursions en la investigació dels orígens del poble català», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 1880. També, J. YXART, «Sociedades de Excursiones», *Revisita de Ciencias Históricas*, 5, 1887, p. 151.

44. Vid. M. de l'A. SAURÍ, *Associació d'Excursions Catalana (1878-1898)*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona, setembre de 1985.

La primera que es creà fou l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876). Entre els fundadors trobem l'historiador catalanista J. Fiter i Inglès (1857-1915), promotor posterior de l'Associació Artísticoarqueològica. En aquesta primera associació excursionista hi trobem col·laborant, entre d'altres, Aulèstia i Pijoan, amb una conferència on va destacar com s'estava culminant la tasca iniciada al segle XVIII pels col·leccionistes, els antiquaris i els naturalistes. Més científica que la primera, entre 1878 i 1898 (encara que força en crisi a partir del 1886), va existir l'Associació d'Excursions Catalana, on van col·laborar bona part dels positivistes, organitzant cursos i seminaris, certàmens i premis, així com seccions estables, artística, literària, lingüística i una de topogràficopintoresca encarregada a M. Massó.

Aquest moviment va ser analitzat per Aulèstia i Pijoan, el qual va destacar com els «homes il·lustrats» l'havien aprofitat per a promoure «la conservación de sus antiguos monumentos y el estudio de sus bellezas naturales», incentivats «por el esplendoroso renacimiento histórico-literario» que s'estava produint a Catalunya. També valorava molt la gran quantitat de memòries que s'hi produïen, les notícies històriques, arqueològiques, artístiques, científiques, literàries, etc. que generaven sobre diverses poblacions i comarques de Catalunya (especialment de la província de Barcelona); també destacava que, si bé la recerca d'informació provenia sovint del pur «entusiasme», el posterior treball de catalogació i anàlisi revalorava molt aquests materials.⁴⁵

El veritablement important, al capdavant, fou que la institucionalització i corporativització moderna van afectar l'encarcat i controlat sistema universitari. A la primera meitat del segle, la càtedra oficial d'història l'havien ocupada Pere Felip Monlau (1840-4) i després Joan Cortada.⁴⁶ Quan es va desenvolupar la Ley Moyano (9/11/1857) amb el Reglamento Corvera (22/5/1859), si més no es van consolidar les plantilles universitàries i es va poder assegurar un mínim de continuïtat dels ensenyaments: Joaquim Rubió i Ors es va fer càrrec de l'ensenyament d'història en aquesta nova situació (1860-1899) i va assentar les bases de la corporativització acadèmica moderna de la matèria.

Fins al Sexenni Democràtic només existien estudis d'història universal i serà en aquest període que s'inclouran els d'història d'Espanya (que a partir de 1877 passaran a denominar-se d'Historia Crítica de España i a ser completats, a partir del 1880, pels de Geografía Histórica).⁴⁷ Els polítics del Sexenni, tot i la seva profunda convicció estatalista i centralista d'arrel republicana, van fer un esforç de descentralització (permís per a concedir títols de doctor a les uni-

45. A. AULÈSTIA I PIJOAN, «Memorias de la Asociación Catalanista d'Excursions Científiques, ilustradas ab grabats i acompañadas d'índexs analítichs», *Revista de Ciencias Históricas*, II, 1881, p. 598-600.

46. El seu Programa presentat per a concursar a la càtedra de Mitologia i Història (31/7/1846), a Albert GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, 1995, p. 183-189. De fet, serà Cortada el primer que buscarà la modernització dels estudis superiors, d'història, amb programes de conferències, utilització de manuals, etc.

47. Per a les condicions oficials de l'ensenyament universitari de la història a la Universitat espanyola del segle XIX és útil la consulta de Rafael ALTAMIRA, «Direcciones fundamentales de la historia de España en el siglo XIX», a P. RUIZ TORRES (ed.), *Discursos sobre la historia: Lecciones de apertura de curso en la Universidad de Valencia (1870-1937)*, València, 2000, p. 247-281. També, André D. TOLÉDANO, «L'enseignement de l'histoire dans les Universités espagnoles», a P. RUIZ TORRES, (ed.), *ibid.*, p. 283-288.

versitats de província), increment de la llibertat de càtedra i modernització (supressió de les facultats de Teologia, tot i que a Barcelona havia desaparegut anteriorment). Això no afectà en absolut el posicionament neocatòlic de Rubió i Ors enfront del positivisme evolucionista.⁴⁸

En aquest sentit, això no obstant, hem de diferenciar molt bé les polèmiques que transcendien al camp polític i ciutadà de les que es mantenien en l'àmbit acadèmic estRICTE. L'antipositivisme de Rubió i Ors s'emmarcava en un ambient historiogràfic on continuava predominant el contingut fonamental històric romàntic i on se sabia que la història no figurava dintre la cosmovisió del científicisme positivista.⁴⁹

Un altre gir important es va produir coincidint amb l'accés al poder del primer govern liberal de la Restauració (1881), amb la voluntat de superar el desgavell provocat per l'autoritari ministre de Foment Orovio a partir del febrer de 1875. Amb aquest canvi es va consolidar el nou pla d'estudis de Filosofia i Lletres (endegat el 1880) i, amb ell, es va produir el creixement d'aquesta Facultat, en crisi fins aleshores.⁵⁰ En aquesta conjuntura es va produir el relleu de M. Milà i Fontanals, amb motiu de la seva mort el 1884, per Antoni Rubió i Lluch.⁵¹

Poc abans de morir, Milà sistematitzava les diverses formes que creia que podia prendre l'exposició del treball històric: descriptiva o narrativa (història imaginativa, en diu); filosòfica o abstracta (que també denomina història sistemàtica perquè busca l'anàlisi de les causes i les conseqüències) i que considera essencial sempre que no se n'abusi; i pragmàtica o narrativa, amb clares aplicacions pràctiques, ideològiques i polítiques. Aquest mestratge i repercussió cultural-política i universitària varen quedar palesos en els actes commemoratius de la seva mort.⁵² L'acte més significatiu es va produir per iniciativa de la Reial Acadèmia de Bones Lletres i es va realitzar al Paraninfo de la Universitat, amb presència d'autoritats de tot tipus i la del deixeble del finat, Marcelino Menéndez y Pelayo, en representació de l'Acadèmia de la Història. En aquesta sessió es varen llegir fragments de l'opuscle de Rubió i Ors, *Notícia de la vida*

48. El vell Rubió i Ors va contribuir decisivament a la professionalització dels estudis històrics i va ser decisiu en la seva adopció generalitzada com a mètode de treball, tot i criticar-lo filosòficament des de les seves posicions ultracatòliques i providencialistes. La tasca universitària pot quedar reflectida en *Epítome-programa de Historia Universal* (1873-5) i *Lecciones elementales de Historia de España* (1876).

49. El sentit renovador universitari va ser analitzat posteriorment amb força lucidesa per J. DELEITO Y PIÑUELA, «La enseñanza de la historia en la universidad española y su reforma posible», discurs inaugural de curs 1918-9 de la Universidad de València; vid. P. Ruiz TORRES, (ed.), *Discursos sobre la historia*, 2000, p. 143-246.

50. Vid. AA. DD., *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*, Barcelona, 1981. Finalment, s'hauria d'esperar el Decret de García Alix (1900) per a veure la creació de la Secció d'Història a la Universitat, amb la qual culminaria aquesta institucionalització acadèmica de la matèria.

51. Vid. Manuel JORBA, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, 1989. La consciència que Milà mateix tenia d'estar realitzant un mestratge i consolidant una escola a J. YXART, «Milà i Fontanals», *La Vanguardia* (9/4/1891), recopilat per Rosa CABRÉ, *José Yxart. Crítica dispersa (1883-1893)*, Barcelona, 1996.

52. Destaquem la sessió necrològica a l'Ateneu Barcelonès (1/6/1885) amb parlament del seu secretari i catedràtic a la Universitat Gaietà Vidal i Valenciano; o l'acte de col·locació del retrat a la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona (finals de 1888), amb parlament del mateix Vidal i Valenciano.

y escritos de Manuel Milà i Fontanals, i un parlament de Celestí Barallat, secretari de l'Acadèmia de Bones Lletres, on destacava «las tendencias de nuestro movimiento regional, armónico y progresivo y enlazando la tradición de la Academia con las enseñanzas del sabio catedrático de literatura».⁵³

Un darrer fet ajuda a explicar la importància creixent que anava adquirint la Universitat de Barcelona per als estudis històrics. Es tracta de l'obra de J. Balari i Jovany, *Historia de la Universidad de Barcelona*, publicada a l'*Anuario de la Universidad de Barcelona* (1897). Es tracta d'un treball positivista, on s'analitza des de la lluita secular per establir la Universitat a Barcelona fins al seu present, on la tradició d'una històrica universitat catalana compta amb la col·laboració interinstitucional de corporacions com, per exemple, l'Acadèmia de Bones Lletres.⁵⁴ El treball de Balari en superava un d'anterior, obra del catedràtic de geografia històrica d'Espanya, Gaietà Vidal i de Valenciano (1834-1893), *Reseña histórica de la universidad literaria de Barcelona* (1881).

Finalment, al marge de la Universitat però en el centre de la professionalització de l'academicisme positivista barceloní, no podem oblidar la contribució de la «saga» dels Bofarull, els màxims responsables del bon funcionament i la utilització creixent i sistemàtica de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Iniciada amb Pròsper de Bofarull, ja es va consolidar amb el seu fill, Manuel de Bofarull i de Soriano (1816-1898), impulsor de la «Colección de Documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón» (iniciada el 1847) i membre de l'Acadèmia de Bones Lletres. També van destacar el fill de Manuel i també director de l'Arxiu, F. de Bofarull i Sans i, com sabem, el nebot de Pròsper, A. de Bofarull. Bona part de la florida historiogràfica positivista de finals de segle no s'explica sense la influència i la feina d'aquesta família.

Pel que fa al País Valencià i a les Illes, el pes dels arxius en la consolidació positivista va ser d'una importància similar. A Mallorca, Quadrado va posar en marxa i dirigir de 1851 a 1895 l'important Arxiu del Regne de Mallorca, el principal centre de recerca illenc al costat del mutilat Arxiu Capítular de Mallorca, on s'apleguen els fons de les institucions mallorquines des de la conquesta de Jaume I.⁵⁵

A València, Roc Chabàs va fer un important treball arxivístic a la seva etapa alacantina, que més tard culminà a l'Arxiu capítular o Metropolità de València (1892-1903), del qual va sistematitzar els fons. Aquesta tasca, considerada un veritable model, va acabar publicant-la (1903) a la *Revista de Bibliografia Catalana* que dirigia a Barcelona Jaume Massó i Torrents. Aquest

53. Vid. Antonio PALOMEQUE, «Actos de homenaje a la memoria de don Manuel Milà i Fontanals después de su muerte (1884-1912)», *Anuario de Filología*, Universidad de Barcelona, 5, 1979, p. 494.

54. Balari havia substituït el 1881 Bergnes de las Casas en la càtedra de Llengua Grega. Vid. J. CASASSAS, «A propòsit de la Història de la Universitat de Barcelona de J. Balari i Jovany», dins AA.DD., *Història de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, 1990, p. 629-638.

55. J. M. Quadrado va ser des de 1858 personal oficial del nouat Cos Facultatiu d'Arxivers i Bibliotecaris dependent de l'Estat.

món valencià dels arxius va tenir la força (que potser no tenia la mateixa Universitat) de donar forma a l'escola positivista valenciana. En el darrer volum de la seva revista *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas*, Roc Chabàs el 1893 la definia, i a més explicitava el que havia de ser la seva contribució: potenciar el treball monogràfic seriós, fonamentar-lo en la recerca de fonts originals, tenir una cura especial en la publicació sistemàtica d'aquestes fonts i convertir la seva feina en la base sòlida i moderna de la nova síntesi de la història de València.

Els portaveus positivistes

L'existència d'un nombre remarcable de publicacions dedicades a la difusió del positivisme indica fins a quin punt aquest corrent havia impactat en la cultura política catalana de les darreries del segle XIX i com s'havia convertit en un element central de les formulacions polítiques que volien enfrontar-se amb la cultura conservadora hegemònica.⁵⁶

Però el que ara ens interessa més és veure com l'esclat del positivisme pragmàtic català va coincidir amb l'aparició d'una sèrie de revistes, específicament d'història, amb el resultat de contribuir centralment al desenvolupament, estructuració interna, professionalització, corporativització acadèmica i connexió interior i exterior de la historiografia catalana. Per altra banda, aquesta consolidació historiogràfica (a mig camí del positivisme i l'idealisme antimaterialista) va coincidir i sintonitzar amb els corrents llatínia i regeneracionista que s'expandeixen per l'Europa del sud en el darrer quart del segle XIX.⁵⁷

La primera a aparèixer va ser la *Revista Histórico Latina*, que a partir del gener de 1875 i sota l'impuls de Pella i Forgas i Antoni Elias de Molins (ajudats pel germà del darrer i per Antoni de Bofarull), quan la revista sembla assentar-se definitivament, va incorporar al títol «Publicación mensual de Ciencias Históricas». Al primer número (1/5/ 1874), l'editorial «A los lectores» afirmava que apareixien, en sintonia amb el que ocorria a Europa, per a mostrar «el desenvolvimiento progresivo de los estudios históricos, especialmente en los pueblos de raza latina, y a la par centro de relación de todos los que con noble entusiasmo se dedican a investigar las huellas del pasado, en todos los varemos del saber humano». Així mateix, des del primer moment van demostrar un gran interès per acostar-se a l'Academia de la Historia, però sense perdre la seva

56. Podem citar, entre les més significades, *El Porvenir* (1876) amb el propòsit de propagar els corrents literaris, artístics i científics moderns i on col·laboren Joaquim M. Bartrina, Pompeu Gener, Pere Estasén, V. Almirall o F. Sunyer i Capdevila. També l'òrgan dels partidaris barcelonins de Castelar, la *Gaceta de Barcelona*, on col·laboren Bartrina, Estasén o Gener. A les darreries del segle sobresurten *L'Avenç* i el seu promotor Jaume Massó i Torrents; la *Revista Blanca*, que indica el predicament que va tenir el positivisme materialista entre els sectors republicans i anarquistes; o les planes culturals de la mateixa *La Vanguardia*, sobretot amb la direcció de Modest Sánchez Ortiz i, ben en especial, de la mà de crítics de l'alçada de Sardà o Yxart.

57. He explicat això detalladament a J. CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis*, especialment p. 274-301. Una visió interna a LA REDACCIÓN, «Las revistas latinas», *Revista Histórico Latina*, 3, 1 agost 1874.

autonomia, cosa que possiblement va fer que la institució madrilenya no els recolzés mai i, malgrat les gestions de V. Balaguer i de Fidel Fita, mai no els donés cap mena de finançament.⁵⁸

La majoria d'estudis publicats eren d'història, arqueològics, numismàtics o paleogràfics (estudi de les làpides hebrees de Girona, per Fidel Fita) sobre tema medieval o antic (romà), com també d'història i crítica literària (col·laboració de Milà i Fontanals, el 1875 o l'estudi de G. Vidal i Valenciano sobre la Divina Comèdia); d'història de l'art medieval (col·laboració de J. Puiggarí i Llobet); d'història institucional i del dret (J. Elias de Molins, F. Escudero, F. Romero o J. Coroleu), d'història de la taquigrafia (el primer avançament de l'obra de J. Balari, *Taquigrafía de los griegos y romanos*), etc. La revista va incorporar col·laboracions de destacats especialistes de fora de Catalunya (Juan de Arana, Fco. Tubino, M. Menéndez y Pelayo), seccions d'informació estrangera (de l'activitat de la parisenca Acadèmia d'Inscripcions i Belles Arts, de la Biblioteca Nacional de Madrid, del Museu Britànic), de correspondència i obertes a la polèmica (Antoni de Bofarull, J. R. Luanco), seccions bibliogràfiques (sobre publicacions relatives a la història dels «pueblos latinos») o neocrològiques (del destacat arqueòleg francès Ch. Ernest Beulé. Aquesta primera revista ja traduïa la força de les escoles d'història local (el capellà vigatà Pau Parassols Pi, J. Puiggarí, entre altres).

La maduresa d'aquesta revista es va assolir, a partir del gener del 1876 (correspon a l'any III, número 21), amb el nou títol de *Revista Histórica. Publicación mensual de Ciencias Históricas y Bellas Artes* i un escut on, sota la divisa «Rinascitur», apareixia un sol sortint amb unes runes a primer pla. A partir d'ara se n'especificaven els directors: Antoni Elias de Molins i J. Pella i Forgas. La revista guanya en consistència, nombre i rellevància dels col·laboradors,⁵⁹ les seccions es fan més denses i regulars i s'aprofundeix en la crítica bibliogràfica i en les notícies de la resta de l'estat i de l'estranger.⁶⁰

58. Aquest ambient queda força explicat a la primera part de l'opuscle de J. PELLA, *La crisi del catalanisme*, Barcelona, 1906.

59. Entre els principals: Joaquim Botet i Sisó, , Enric Claudi Girbal (cronista de Girona), Emili Grahit (amb un llarg treball sobre la capitulació de Girona el 1809) i J. M. Pellicer i Pagès, del grup gironí (el juny de 1876 s'inclou una biografia de Narcís Blanch i Illa, membre de l'Associació Literària de Girona); A. de Bofarull, G. Vidal i Valenciano, M. Milà i Fontanals, J. i A. Elias de Molins, F. Maspons i Labrós, J. R. Luanco, F. de Bofarull i Sans, Rafael M. de Labra, Joaquim M. Bartrina, J. Fitè i Inglés, J. Coroleu, J. Pella, Fidel Fita, S. Sanpere i Miquel i, més esporàdicament, M. Menéndez Pelayo, Manel Angelón, Maties Carbó (en nom del Cos d'Arxivers), Llorenç Aguirre (de la Comissió Provincial de Monuments), Juan L. Castrillón o el mateix Victor Balaguer.

60. A la secció «Crònica General», de la qual es responsabilitzen, alternativament, els dos directors. Una mostra representativa (Any III, núm. XXII, març de 1876) on es parla del primer número de la parisenca *Revue Historique* (directors Monod i Fognier); d'un discurs de Foustel de Coulanges a l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques de París; del número de gener de 1875 de la *Revue des Deux Mondes*; de l'aparició de l'obra de la comtessa de Gasparin, *Paseo por España*; del Museu Arqueològic de Madrid; sobre l'Acadèmia de Munic; sobre la inauguració a Roma del Museu d'Antiguitats; sobre el programa per a 1876 de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando; del procés de constitució de la Sociedad Libre de Geografía; del programa del certamen convocat per la Comissió Especial del Centenari del rei Jaume I; de l'aparició del llibre d'Odilon Barrot, *Memòries Pòstumes*, interessants, diuen, per a l'estudi de la història contemporània; del sumari del núm. 8 de la *Revue Contemporaine* o el sumari del núm. 30 de la revista literària *Cervantes*.

Els treballs sobre tema medieval continuen essent els més importants; però els arqueològics i sobre tema clàssic guanyen terreny (el maig de 1876 s'inclou un article explicatiu del Museu Arqueològic de Girona). També adquireix major densitat la secció bibliogràfica⁶¹ (que, en ocasions, es completarà amb una secció de «Libros Nuevos», publicats a Espanya, França, Itàlia o Alemanya) i s'introdueix una secció (setembre 1876) de «Revista de Academias Extranjeras», on es parlarà de l'Asociación Francesa para el Adelantamiento de las Ciencias, de la també francesa Sociedad Asiática o dels treballs dels especialistes en la història de l'Índia de l'Acadèmia de Ciències de París.

A partir de 1880 i fins a 1886, a Barcelona va aparèixer la *Revista de Ciencias Históricas*, de fet un anuari del qual va ser l'ànima el seu director, Salvador Sanpere i Miquel.⁶² De fet, es pot dir que aquesta revista manifesta la definitiva professionalització de la història catalana, amb una orientació positivista hegemònica i una aposta per la monografia i uns estudis que fonamentessin històricament i científica el «cas català» com a particularitat diferencial de la dinàmica general espanyola. La consolidació del sector històric i la coincidència amb l'estructuració intel·lectual, professional i política de la campanya en defensa del Dret Civil català varen ajudar a conferir-li un aire inconfusible de solidesa professional i de compromís «regionalista».

Sanpere mateix polemitzà llargament amb els que critiquen que el seu *Orígenes y fuentes de la nación española* (1877) s'hagi dedicat al cas particular de Catalunya i publicat en català: es reclama membre de la comunitat científica internacional, treballador rigorós (erudit) que ha analitzat en profunditat els elements que justifiquen la seva tesi «particularista» (la terra, la raça, el poble, la llengua o els costums); s'estranya, diu, que els seus crítics el vulguin desqualificar per una pretesa militància doctrinal-política que, segons els casos, va de l'ultracatolicisme al federalisme «comunero».

La *Revista de Ciencias Históricas* evidencia fins a quin punt s'han consolidat els estudis històrics a Catalunya. Els camps de treball s'han diversificat molt; entre altres, s'hi publiquen treballs de lingüística i filologia (A. de Bofarull), etnologia (Sanpere i Miquel), cronologia (Joan Seguí), religió i mitologia (Sanpere i Miquel, J. Coroleu), arqueologia (Pere Alsius, Botet i Sisó, F. Martorell i Peña), epigrafia (G. de Sentiñón, Fidel Fita, C. Pujol i Camps), numismàtica (Álvaro Campaner, C. Pujol, A. Elias de Molins), arxivística (Celestí Pujol i Camps, Eduard Tàmaro, E. Claudi Girbal), prehistòria (Manuel Sales, Rafael Blasco, Sanpere, Manuel de Chia) i fins i tot una secció d'indumentària, amb un treball de l'incombustible mossèn Parassols.

61. Per exemple, al núm. 36 (abril de 1877), J. Pella i Forgas ressenya els llibres de Joaquim Rubió i Ors, *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas*, (Barcelona, 1877), i Joan Mañé i Flaquer (ed.), *La Revolución de 1868 juzgada por sus autores: documentos, juicios, máximas, polinodias y desahogos*, Barcelona, 1876.

62. Sanpere havia tingut un paper destacat en moltes iniciatives que aprofundien en la major presència professional i pública (regionalista) dels historiadors positivistes en aquest període inicial de la Restauració. Un exemple destacat havia estat el segon premi en el concurs municipal guanyat per A. de Bofarull i publicat amb el suggerent subtítol *Barcelona: son passat, present y pervenir. Memòria històrica, filosòfica y social*, Barcelona, Tip. «La Renaixensa», 1878.

En la secció de bibliografia hi sobresurten les col·laboracions d'A. Elias de Molins, d'Andreu Balaguer i Merino o Pere Nanot Renart.⁶³ Els treballs històrics generals varen seguir dedicats prioritàriament al període medieval i als treballs monogràfics. El final de la revista va coincidir amb l'aparició, també a Barcelona, de *La España Regional* (1886-1893), dirigida i impulsada per Fc. Romaní i Puigdemogolas i J. Pella i Forgas. La seva vocació més interdisciplinària i política (unint el món acadèmic amb el polític «regionalista» i el dels interessos econòmics corporativitzats) impedeix catalogar-la de portaveu històric; però els col·laboradors habituals⁶⁴ i el contingut (especialment la «Secció Històrica») ens obliguen a considerar-la com a peça d'aquesta consolidació positivista finisecular.⁶⁵

En aquest panorama dels portaveus de la història positivista catalana no podem oblidar la *Revista de Bibliografia Catalana* (1901-1907), que impulsa Jaume Massó i Torrents (1863-1943). Massó (l'editor, entre altres, de *L'Avenç*) és un clar exponent positivista i, en aquest camp, un home pont entre la gent del XIX i la del XX. La revista bibliogràfica, pionera a l'estat i fruit de les seves estades a les principals biblioteques europees, va tenir com a precedent l'*Anuari Bibliogràfic Català* aparegut el 1888.

Fora de Barcelona hem de destacar el grup que s'aplegà al voltant de la publicació històrica positivista *Revista de Girona*, portaveu de l'Associació Literària de Girona, el màxim responsable de la qual va ser Enric Claudi Girbal; la revista va aparèixer entre setembre de 1876 i desembre de 1895, i serví d'element aglutinador del que J. Vicens Vives va denominar escola històrica de Girona.⁶⁶

La Revista va publicar treballs d'història, d'arqueologia, de folklore i fins i tot de ciència referits a les comarques gironines; la seva orientació fonamental va ser el positivisme i la temàtica anava de l'Edat Mitjana fins al segle XIX. Entre els principals col·laboradors trobem J. Ametller, Pere Alsius, J. Cortils, Joaquim Botet, Fidel Fita, Emili Grahit, J. Pella i Forgas, Celestí Pujol i J. Narcís Roca i Farreras.

63. Nanot, al tom II, 1881, p. 178-9, fa una crítica de C. Cantú, *Les trente dernières années (1848-1878)*, Paris, 1880. És força dur amb ell, partint de la crítica a l'exitosa i tan traduïda *Història Universal*, on oblidava, per exemple, Títus Livi en la història de Roma, Maquiavel en la d'Itàlia o l'esperit del s. XVIII en la general d'Europa. De l'obra en qüestió en diu que és força superficial, especialment quan parla d'Espanya, a la qual dedica quatre pàgines per a l'important període del Sexenni. Per altra banda, J. M. Quadrado (Tom I, 1880 p. 78) realitza un comentari de l'obra de Bossuet, *Discurs sobre la Història Universal*, del qual assegura que és un dels llibres d'història més llegits.

64. Entre ells citem: Rafael Altamira, J. Balari i Jovany, J. Coroleu, A. Elias de Molins, P. Estasén, J. Fiter, Joan Sardà, Joaquim Sitjar, Terenci Thos.

65. A la secció d'història, Romaní hi publica l'estudi «Antigüedad del regionalismo español»; poc després apareixerà una secció denominada «La Revista del Moviment Regional», completada des de 1890 per una altra, «El regionalisme a l'estranger», exemple de l'interès que està despertant l'estudi de la història dels altres regionalismes europeus.

66. Vid. J. CLARA, «Revista de Girona», a *Diccionari d'Historiografia Catalana*, p. 994. També P. NEGRE PASTELL, «Los historiadores de la primitiva *Revista de Gerona*», *Revista de Girona*, 75, 1976, p. 207-214.

La crisi de la *Revista de Ciencias Históricas* va coincidir amb l'aparició de la barcelonina *La España Regional* (1886-1893). Impulsada igualment per J. Pella i dirigida per F. Romaní i Puig-dengolas, aquesta revista va reunir els principals historiadors positivistes del país. Malgrat no el puguem considerar un portaveu exclusivament historiogràfic, representa la consolidació de la tendència intervencionista política finisecular i, de retruc, marca la fi dels grans portaveus historiogràfics.⁶⁷

Un cas a part l'ofereix la revista *La Renaixensa* (diari a partir del 1881) i la seva editorial. Es tractava, com és sabut, d'una revista general de sensibilització i mobilització catalanista; però el pes dels treballs històrics i el seu arrelament amb el positivisme varen ser fonamentals. Més encara, la revista va voler contribuir a la consolidació de la «nova» historiografia seriosanacional, i va arribar a explicitar que volien contribuir «a que's fassa més fàcil cada dia sa tasca al futur historiador de Catalunya, qui agabellant en una ma los materials dispersos, a còpia de improbas feynas recullits, hi aplique la crítica ab sagacitat y saviesa y depurantne la essència, nos obri de bat a bat las portas del esdevingut, oferintnos en inmensa tela la veritable historia dels nostres avis».⁶⁸

Al marge de les revistes, la proliferació d'editorials i de col·leccions científiques va contribuir decisivament a la professionalització de la història. No podem oblidar l'impuls d'Antonio López i la «Biblioteca Moderna de Ciencias Sociales» que dirigirà Alfredo Calderón (i més tard Santiago Valentí i Camp). Hi apareixeran obres de l'antropòleg italià G. Sergi, de Rafael Altamira, Adolfo Posada, M. de Unamuno, etc. També va existir, des del 1899, la «Biblioteca de Manuales Soler», on apareixen obres de M. Rubió, Zulueta, Altamira, Posada, Odón de Buen, els germans Giner de los Ríos, etc. A partir de 1904 apareixerà la «Biblioteca Sociológica Internacional», de la casa Henrich i Cia., també dirigida per S. Valentí i Camp.

De cara a la difusió del treball dels historiadors positivistes i a permetre que un públic relativament ampli el veiés com un corpus únic i estretament vinculat a la represa catalanista d'aquells anys, una de les editorials de més impacte va ser la de la revista i diari de *La Renaixensa*. Entre els molts treballs publicats podem destacar: Andreu Alfonsello, *Los reys d'Aragó y la Seu de Gerona desde l'any 1462 al 1482* (1873), editat i anotat per Fidel Fita; A. Aulèstia i Pijoan, *Barcelona, ressenya històrica* (1874) i els dos volums de la seva *Història de Catalunya* (1887 i 1889), de la qual parlem més endavant; el volum VI de la «Biblioteca de La Renaixensa», A. de Bofarull, *Lo darrer català* (1880); J. Coroleu, *Documents historichs catalans del segle XIV. Col·lecció de cartas familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet y Johan I* (1889); la

67. A València, Roc Chabàs va animar i dirigir la revista ja mencionada *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas* (1886-1893). Escrita bàsicament en castellà, en van aparèixer set volums, amb el comès de difondre materials inèdits d'arxiu (Metropolità de València, Nacional de Madrid i Arxiu de la Corona d'Aragó), publicar estudis històrics monogràfics locals, introduir les subespecialitzacions de numismàtica i epigrafia, i donar cabuda als moderns arabistes valencians, com Pascual Maneu o Julià Ribera.

68. LA REDACCIÓ, «A nostres lectors», *La Renaixensa*, IV, 1874, p. 1-2.

separata de Joan Maluquer i Viladot, *Aborígens catalans* (1880); a més de treballs de J. Fiter i Inglès, Joan Sarda, Joaquim Bartrina, J. Pella i Forgas, etc.

Els positivistes i la seva obra

A certa distància, ja hem vist com Rovira i Virgili parlava d'uns monografistes, investigadors d'arxiu i arqueòlegs que considerava els veritables consolidadors de la historiografia catalana moderna a les darreries del vuit-cents; fins i tot en algun moment els atribuïa un cert compromís catalanitzador i consciència de formar part d'un contínuum historiogràfic català. Per altra banda, ja hem vist com, ells mateixos, a partir d'un moment van sentir la necessitat de desmarcar-se de la improvisació, la manca de fonament i l'excés d'individualisme dels romàntics; i, al seu torn, ja hem apuntat com ells mateixos seran postergats a la categoria de precedent incomplet (per la manca veritable de rigor, per l'adscripció prenatal o per la manca d'instruments i institucions), per part de la gent adscrita al vitalisme cultural del primer nou-cents.⁶⁹

Així doncs, tenim un espai cultural ben delimitat, una activitat professional i una certa consciència de grup, fins al punt que alguns li han volgut atribuir categoria de generació, autodefinida com la dels defensors del rigor històric, del treball d'arxiu com a indispensable per a la publicació del treball històric, del pragmatisme positivista (Ramon d'Abadal parlarà de «la moda dominante»),⁷⁰ i defensors de l'acadèmia i de la professionalització institucionalitzada de la tasca d'historiador.

Un altre dels hereus directes d'aquest moment, Ferran Valls i Taberner, el 1929 concretava una llista d'integrants (sovint repetida): Antoni Aulèstia i Pijoan (1848-1908); Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915); Josep Coleu Inglada (1839-1895); J. Balari Jovany (1844-1904); Joaquim Botet i Sisó (1848-1917); Manuel de Bofarull i de Sartorio (1816-1892); Fc. de Bofarull i Sans (1843-1938); Josep Puiggarí i Llobet (1821-1903); Ramon de Siscar i de Montoliu (1830-1889); Josep Fiter i Inglès (1857-1915); Antoni Elias de Molins (1850-1909); Victor Gebhardt i Coll (1830-1894); Guillem M. de Brocà i de Montagut (1850-1918). No inclou, entre els destacats: Andreu Balaguer i Merino (1848-1883); J. Pella i Forgas (1852-1918); Pere Estasén i Cortada (1855-1913); Celestí Pujol i Camps (1843-1891); o, ja al límit, però cabdal per a la contínuïtat acadèmica del període, Antoni Rubió i Lluch (1856-1937).⁷¹

69. S'ha dit que el positivisme consolida el tic propi de les historiografies petites, segons el qual cada generació «denuncia» els errors i malinterpretacions dels precedents, i són només els de fora que revaloren el conjunt (en el nostre cas, Pierre Vilar, per exemple). Vid. R. GRAU/M. LÓPEZ, «L'escola historiogràfica», dins *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*, p. 150.

70. Ramon d'ABADAL, *Balari y Jovany y sus «Orígenes históricos de Cataluña»* (discurs inaugural a la Real Academia de Buenas Letras, 15.1.1961), Barcelona, 1962.

71. Vid. Ferran VALLS I TABERNER, «Els estudis històrics a la Barcelona de 1888», *Revista de Catalunya*, 55, maig-juny 1929, p. 423-425.

Quins trets donen sentit intern a aquest grup i, més enllà, els podrien donar una dimensió de generació? S'ha parlat de generació de 1840, aparentment com una forma nova de denominar el que Vivens Vives catalogava de «generació de la Renaixença» (per l'origen de la publicació catalanista el 1871): gent nascuda entre 1839 i 1849, deia Vicens, catalitzats pel Sexenni i que produeixen el gran desenvolupament cultural durant la Restauració.⁷² Ara bé, si ens fixem en la llista de més amunt, la diferència d'edats és considerable: entre 1816, el més gran, fins al 1857, el més jove, es tracta d'un ventall de 41 anys (tot i que dels 18 que la integren, 8 hagin nascut en la dècada dels 40).

És curiós que fins a Vicens no s'hagués parlat de generació però s'hagués destacat la concentració i un cert aire comú en els individus que desenvolupen la seva activitat principal en aquest darrer terç del vuit-cents. En aquest sentit crec que és millor parlar d'un clima cultural que obligi tothom a seguir unes pautes, unes preocupacions i unes maneres de fer. Aquest clima cultural el caracteritzaria per quatre trets, que comparteixen la quasi totalitat dels citats: l'adopció del positivisme empíric com a mètode de treball, en connexió estreta amb la historiografia europea del moment; la preocupació per a fonamentar la moderna història nacional, en explícit allunyament de la divulgació romàntica; la voluntat de participació en les grans plataformes col·lectives i institucions del moment, com a forma d'acció professional col·lectiva però també com a mecanisme d'ordenació interna del sector (dels 18, com a mínim una dotzena són membres de l'Acadèmia de Bones Lletres i en un moment o altre participen en l'estructura dels Jocs Florals);⁷³ i, finalment, la comuna comprensió de la tasca de l'intel·lectual com una funció crítica que ha de desembocar, en època de canvi, en el seu intervencionisme públic, polític o parapolític, i en el qual el «regionalisme» catalanista és un dels elements cabdals.

En el cas de València, s'ha parlat de la segona generació de la Renaixença, un grup que precisament es caracteritza per la seva adscripció al positivisme com a mètode de treball històric i per la voluntat de fornir els materials bàsics per a construir la moderna història de València. La major part, a més, són deixebles més o menys reconeguts de Roc Chabàs: Lluís Tramoyeres (1854-1920), J. Rodrigo i Pertegàs (1851-1930), Fc. Martí Grajales (1862-1920), J. Martínez Aloy (1855-1924), Pascual Boronat (1866-1908), J. Sanchis Sivera (1867-1937) o el més jove Salvador Carreres Zacarés (1882-1963).

L'obra i les iniciatives de Roc Chabàs van deixar una empremta molt gran; citem la fonamental *Génesis del derecho foral de Valencia* (1902) i *Investigaciones históricas sobre el cris-*

72. Es tracta d'un dels capítols més imprecisos de la seva brillant síntesi «Els canvis generacions i els moviments intel·lectuals», dins *Industrials i Polítics (el segle XIX)*, Barcelona, 1958, p. 187-203. Tot i això, inclou en aquesta generació, al costat dels «grans erudits de la Renaixença» (Coroleu, Pella, Botet o Balari), gent que influeix directament el discurs intel·lectual (Almirall, Torras i Bages, Oller o Collell), cosa que no fa Valls i Taberner en la seva relació.

73. Des de l'Acadèmia de Bones Lletres, A. Aulèstia defensa aquesta necessitat d'institucionalització com a imprescindible per al bon desenvolupament de la disciplina i el 1882 participarà en la citada i frustrada constitució de l'Acadèmia d'Història de Catalunya.

tianismo en Valencia y su archidiócesis, siglos I a XIII (1909). De Tramoyeres sobresurten *Las cofradías de oficios de Valencia* (1883) i *Las instituciones gremiales, su origen y organización en Valencia* (1889). De J. Rodrigo sobresurten els estudis d'història de la medicina medieval; de Fc. Martí, els estudis de periodisme, biogràfics i bibliogràfics; de Boronat, els treballs sobre els moriscos i sobre la dinàmica cultural valenciana; de Martínez Aloy, els treballs d'onomàstica i heràldica.

En el cas de les Illes, l'essencial va ser l'obra de J. M. Quadrado: a part el ja citat, la seva voluntat de connectar amb la història universal, concretat a *Discurso sobre la Historia Universal (continuación del de Bossuet) desde Carlomagno hasta nuestros días* (1881) i la part *Islas Baleares del conjunto Recuerdos y Bellezas de España*, de 1888, que es converteix en punt de referència de la moderna història regional, amb una clara voluntat d'explicar el fonament històric del sentiment de particularitat.

Pel que fa a les principals aportacions d'aquest moment historiogràfic positivista català podríem destacar les següents. De J. Coroleu (en col·laboració amb J. Pella: tots dos es coneixen, precisament, investigant a l'Arxiu de la Corona d'Aragó), *Las Cortes Catalanas*⁷⁴ (1876) (llibre que acaba en el moment de l'abolició borbònica de la constitució catalana)⁷⁵ i *Los fueros de Cataluña* (1878). En aquesta darrera, utilitzant materials de l'anterior i prenent el constitucionalisme com a eix principal, els autors intenten integrar la història de Catalunya en la del conjunt espanyol (que rebutgen, en la línia de Cortada, d'identificar amb l'exclusiu castellà), fent un al·legat contra les posicions centralistes i uniformitzadores (ho fan culminar en la pèrdua de llibertats com el dret i la llengua al segle XIX). Es tracta, però, d'una obra d'intenció didàctica, molt ordenada, i amb una gran vocació de popularització.

Tornant a la pionera *Las Cortes Catalanas*, hem de ressaltar l'impacte que va causar en la crítica: fou valorada tant per la rapidesa com la política del regionalisme la va utilitzar com a font de coneixements, com pel seu valor científic i metodològic. Els mateixos autors la introduïen afirmant, per exemple: «No pedimos, pues, a la historia argumentos en apoyo de ideas preconcebidas, ni tampoco la calificación de hechos recientes, que harto sabemos lo desfigurada que anda por este motivo en nuestros tiempos. Nos proponemos de hacer el análisis y la historia de la institución que más poderío y libertad proporcionó a nuestros antepasados, hoy que tantos consideran como extraordinarias novedades todas las teorías que llevan el sello y traza de extranjera moda».⁷⁶

Del mateix J. Pella hauríem de destacar els quatre volums recopilatoris sobre el Codi Civil, la seva precursora monografia històrica comarcal *Historia del Ampurdán. Estudio de la civiliza-*

74. Destaquem el subtítol «positivista» de l'obra: *Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de todas sus legislaturas. Episodios notables, oratorias y personajes ilustres con muchísimos documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón y en el del Municipio de Barcelona*.

75. El llibre va tenir molt èxit, va ser promocionat per les Diputacions de Tarragona, Girona i Barcelona i va rebre un ajut força quantiós de l'Acadèmia de Bones Lletres.

76. COROLEU/PELLA, *Las Cortes Catalanas*, Barcelona, 1876, «Al que leyere» (introducció), p. IX.

ción en las comarcas del noreste de Cataluña (1883) i l'anticipada sèrie (a *La Renaixensa*) *Periodisme. Estudis històrics del de Catalunya* (1879), on retreu 188 títols fins al 1868 per intentar demostrar l'existència d'un periodisme català.⁷⁷

També convé citar els estudis numismàtics de Joaquim Botet i Sisó, que culminen en *Les monedes catalanes* (1908-1911). De Josep Balari, *Orígenes històrics de Catalunya* (1899), fruit d'un ingent treball d'arxiu i d'un apriorisme metodològic positivista indiscutible; a la llarga, però, l'obra es perd en un mar d'informacions i notes que fan perdre el fil narratiu i la concepció global que la guia. D'Antoni Elias de Molins, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX* (1889-1895), que, tot i ser criticat, volia representar la consciència de grup i ser continuació del «diccionari crític d'escriptors catalans» dels germans Torres Amat (1836). Potser també s'hauria de destacar, del carlí Víctor Gebhardt, *Historia general de España y sus colonias* (1864), sobretot la seva tercera edició (1873) que feia arribar fins a 1868. De Guillem M. de Brocà, el conjunt d'una obra sovint encara avui per superar, sobre el dret civil català o altres institucions jurídiques, com els *Usatges* o el *Consolat de Mar*. De Sanpere i Miquel, *Orígens i fonts de la nació catalana* (1878), obra típicament positivista, que parteix de la voluntat d'analitzar «seriosament» els trets diferencials històrics, lingüístics, racials, geogràfics, etc. de Catalunya; i *Fi de la nació catalana* (1905); totes dues són obres fruit d'un treball arxivístic molt important on es realitza un salt qualitatiu en el coneixement de les conseqüències de la Guerra de Successió.⁷⁸

Deixem per al final l'obra d'A. Aulèstia i Pijoan, *Història de Catalunya* (1887), perquè sovint se l'ha catalogada de punt d'inflexió, «indicativa del grau de maduresa assolida», pel fet de ser la primera gran síntesi escrita en català i arribar al gran públic, tot desbancant les anteriors síntesis romàntiques.⁷⁹ Aulèstia, que se situa en un camp intermedi entre el proselitisme patriòtic (cal aprofundir en l'estudi històric, diu, «com element d'estudi per resoldre lo gran problema del regionalisme») i la nova professionalitat històrica (comprensió de la tradició de l'escola historiogràfica catalana, rigor metodològic, criteri valoratiu i interpretatiu, etc.), declara que transcendeix el debat lineal basat en els fets politicomilitars per a fixar-se «principalment en lo desenrotll del art, de les ciències, de la producció industrial y del comerç, de les costums i institucions...» (Pròleg). Tot i no aportar documentació nova, Aulèstia va tenir bon criteri per a seleccionar l'existent i enriquir-la amb les aportacions dels estudis monogràfics del moment. El seu fons encara és romàntic, els trets apologetics sovintegen i l'idealisme mou la interpretació d'aspectes de fons (com la visió idíl·lica amb la qual veu el feudalisme), però, tot i això, es-

77. A València, Lluís Tramoyeres es va dedicar a la història de la premsa local, i fou autor d'un important catàleg, *Periódicos de Valencia, apuntes para formar una biblioteca de los publicados desde 1526 hasta nuestros días* (1889).

78. Vid. S. SANPERE, *Fi de la nació catalana*, Barcelona, 2003 (facsimil), amb un interessant estudi introductori de Joaquim Albareda, on s'analitza la biografia intel·lectual de l'autor.

79. Vid. Enric PUJOL, «Fi de segle i avenç científic. La historiografia catalana a la fi del Vuit-cents», *El Contemporani*, 10, setembre-desembre de 1996.

devindrà la millor síntesi per un llarg període, amb la virtut afegida de promocionar l'ús del català en l'alta cultura.

Ja hem apuntat com la voluntat de fer la història nacional moderna era una de les fites que la historiografia catalana compartia amb la resta d'historiografies europees del final del segle XIX.⁸⁰ En el cas espanyol (no oblidem la significació historiogràfica del mateix Cánovas de Castillo), les relacions entre la història i el poder per a bastir aquesta història nacional varen ser creixents, promocionant certàmens, premis, concursos i subvencions, sempre a nivell estatal.⁸¹

Els positivistes hi van fer la seva, alguns fins i tot entrant en l'anàlisi del fenomen nacional, en un circuit que serà molt poc considerat pels historiadors militants del nacionalisme finisecular; altres, com el mateix Pella, amb sèries periodístiques sobre els casos europeus de moviments de reivindicació «regional» (d'importància creixent en la premsa catalanista), com la que realitza a *La Renaixensa* entre 1878 i 1879.⁸²

Potser una de les més interessants, si més no des de la perspectiva de l'aportació positivista, va ser la de Pere Estasén, *El problema de las nacionalidades* (1882), on va analitzar el problema comparant les experiències catalana, europea i americana, tot allunyant-se dels preceptes del nacionalisme cultural germànic i optant per una explicació més renaniana, on la nació quedava definida per «un cert grau de civilització» i voluntat històrica i intersocial d'autogovern. Estasén s'arreglera amb els defensors de la teoria de la diferenciació i no el centralisme com a fonament del progrés (nova economia política), amb el corrent que prima l'heterogeneïtat i la tendència a la individualització dels organismes socials: «el progreso social estriba en que se acentuen los caracteres nacionales».⁸³

80. Citem el cas de Bèlgica, on la Reial Acadèmia havia convocat el 1873 un concurs nacional amb el lema «Explicar el fenomen històric de la conservació del nostre caràcter nacional a través de les denominacions estrangeres»; el guanyà l'historiador romàntic acadèmic Théophile Quoidbach. Contra ell s'enfronta Henri PIRENNE, *La Nation Belge*, Brussel·les, 1899, i, a partir del 1900 comença a publicar la seva *Història de Bèlgica*.

81. Vid, per exemple, Ignacio PEIRÓ, *Los guardianes de la historia. La historiografía académica de la Restauración*, Zaragoza, 1995.

82. El mateix Pella, en col·laboració amb Coroleu i a l'obra ja comentada *Los fueros de Cataluña* (1875) inclourà un capítol titulat «La Nacionalidad» (p. 107-121).

83. Estasén afirma que tots els que s'ocupen dels problemes contemporanis tornen a plantejar-se el difícil problema de les nacionalitats. Vid. ESTASÉN, *El problema de las nacionalidades*, Barcelona, 1882, p. 6. En el fet de primar la qüestió nacional sobre la social coincideix amb A.E. (Antoni Elias de Molins?) quan corregeix F. Crispi dient-li que «la cuestión de las nacionalidades no es más que la cuestión social, de tal manera que Crispi, sin sospecharlo, no ha hecho más que cambiar los términos del problema». Vid. A.E., «El regionalismo en el extranjero» *La España Regional*, IX, V, 1890, p. 234.